

ԷԴԴԱՐ ԱԼԼԵՆ ՊՕ

Եթէ անցեալ դարի սկզբներում բօսեակութիւնը քաղաքացիութիւն վայելէր, Պետերբուրգի բօսեակները կարող էին պարծենալ իրենց բախտակից հանճարեղ բօսեակ էդգարով, որը ամբողջ Եւրօպան թափառելուց յետոյ Ռուսաստանի մայրաքաղաքումն էր իր հանգիստը փնտրում: Գուցէ զարմանալի թուայ, որ այն թափառաշրջիկը մի կիսագնդից անցել էր միւսը առանց որոշ նպատակի՝ միմիայն թափառելու. իսկ ինչո՞ւ էր թափառում. ինչու նա դեռ 18 տարեկան հասակում թողեց Ամերիկան և ուղեւորուեց Յունաստան՝ գիտութիւնների և գեղարուեստի կլասսիկ հայրենիքի ազատութեան համար կոռուելու Բայրօնը նոյնպէս, ճիշտ է, կուռն էր այդ մարտիկների շարքում, բայց դժուար թէ Պօի վարժունքի շարժառիթները նոյնը լինէին, ինչ թափառաշրջիկ Վարլզ Հարուդինը: Փոթորկալից կեանքը, պատերազմի սարսափները հարկաւոր էին Պօին աւելի սարսափելի փոթորիկը խրլացնելու համար, փոթորիկ, որը եռում էր նրա հոգում: Արկածալից կեանքը սկսուել էր հէնց արկածներով. երեք տարեկան էդգարի հայրը մեռնում է ալկօհօլից, մայրը թոքախտից և փոքրիկը մնում է քաղցած մերկ. հարուստ ամերիկացի Ալլէնը վերցնում է այդ բախտահալածին և խնամում հայրաբար, վերջում տեղաւորում է նրան զինուորական դպրոցում. բայց իր անհաստատ բնաւորութեան շնորհիւ 20 տարեկան հասակում արդէն ամեն բան թողած (և համալսարանից արտաքսուած) թափառում է, և այդպէս շարունակում մինչև կեանքի վերջը: Նրա խռովայոյզ հոգին ոչ մի տեղ հանգստութիւն չէր գտնում. մայրական կաթի և հայրական գգուանքների հետ նա ծծել էր ալկօհօլի թոյնը, որը շնորհիւ հարուստ հոգուտէր մարդը երբեմն ընկնում, այնպիսի ոճիրների ընդունակ էր դառնում, որ սարսափելի էր անհեշտ մէջ, ծայրայեղ ալկօհօլիկը միշտ ապրեց և զարգացաւ էդգարի մէջ: Վլէնամ Վիլսօնի մէջ իւր հերոսի բերանով պատմում է, թէ ինչպէս մի շաբաթ ամենաղեղիս կեանք վարելուց յետոյ գիշերը իր մօտ

օրգիս է սարքում, որտեղ գինին հոսում էր գետի պէս, և միւս անառակութիւնները ևս չէին մոռացուած:

Պօի թշուառ գոյութիւնը մի փայլուն շրջան ունի միայն. այդ նրա ազգակցական ամուսնութիւնն է իր կողէնի 14-ամեայ Վիրգինիայի հետ. Վիրգինէն ապրում էր իր մօր՝ միստրիս Կլեմմի մօտ. ահա այս երկուսի ընտանիքում օթեան է գտնում և Էդգարը, կազմելով նրանց փոխադարձ մխիթարութիւնը և ուրախութիւնը: Բախտաւոր էր այս փոքրիկ ընտանիքը. բարեսիրտ, առաքինի մայրը վերին աստիճանի հոգատար վերաբերմունք էր ցոյց տալիս դէպի փեսան, միջնորդում էր նրա և հրատարակիչներին մէջ, սրանցից փող էր վերցնում և հոգում ընտանիքի կարիքները և երբեմն իր հարբած փեսային անզգայ դրութեան մէջ տուն էր բերում: Վիրգինէն մի չքնաղ, հրապուրիչ արարած էր և շնորհալի երգչուհի, և Պօն նրան սիրում էր անզուսպ սիրով, այնպէս ինչպէս Դանտէն Բեաթրիչէին, Պետրարկան՝ Լուարաին կամ Ռաֆայէլը Ֆօրնարինային: Ափսոս սակայն, որ Վիրգինէի դեռատի կեանքը թունաւորուեց թոքախտով և մի երեկոյ էլ սոսկալի կատաստրոֆը լռեցրեց երգչուհուն, և այնուհետեւ նա սկսեց խամբել ու թառամել. Պօն խելագարւում էր՝ զղալով ամուսնու մօտալուտ մահը... մի երեկոյ նրա զրկի մէջ Վիրգինէն անշնչացաւ և Պօի համար ընդմիջտ կտրուեց այն թելը, որ նրան կապում էր կեանքի հրէշային քօսի հետ: Ասում են, որ Պօն լինքը Վիրգինէի վաղաժամ մահուան պատճառը դարձաւ, որպէսզի առիթ ունենայ գրելու գերազգայուն էլիգիաներ: Այս բանն է յիշում ընթերցողը, երբ կարդում է Պօի «Ձուռած կատկերը», որտեղ երիտասարդը իր կնոջ կեանքի գնով ստեղծագործեց այն հոյակապ նկարը, որը իր հրճուանքի և փառքի աղբիւրն էր. բայց նա չէր ուզում տեսնել կտաւի վրայ կպչող ներկերը, վերցնում էր իր կնոջ երեսից, երբ պատկերը պատրաստ էր և նկարիչը բացականչեց «ճիշտ որ՝ սա հէնց կեանքը ինքն է՝ նկատեց, որ կինը անշնչացած էր: Ինչ էլ որ լինի Վիրգինէի մահով Պօն միանգամայն կորցրեց իր հաւասարակշռութիւնը և դարձաւ ղեկը կորցրած մի նաւ. այնուհետեւ նա շատերի մէջ փնտրեց իր սիրոյ արձագանքը, շատերին էր ուզում հաւատացնել իր անկեղծութեան մէջ, նա մտադիր էր նոյն իսկ ամուսնանալ այդպիսիներից մէկի հետ, բայց ակօհօլի վերջին հարուածը խորտակեց նրան. մի օր Պօին գտան անզգայ հարբած՝ սալատակների վրայ. բերին հիւանդանոց, բայց նա գիտակցութեան չեկած մեռաւ:

Պօին անուանել են մոլորակ՝ առանց ուղեգծի և շատ յարմար է նրան այս կոչումը. Պօի ուղին կարելի էր որոշել միայն

այն ձգտմամբ, որով նա դիմում էր անըմբռնելի աշխարհներին. նա կարծես այս ուշալ պայմանների և երևոյթների ծնունդ չէր, այլ բաղկացած էր մի առեղծուածային զանգուածից, որի իւրաքանչիւր տարրը ձգտում էր դէպի մի անիմանալի աշխարհ: Իր այդ արտակարգ հոգեկան կառուցուածքի արդիւնք են և նրա արտակարգ զգացողութիւնները և տպաւորութիւնները. Պօի ստեղծագործութիւնները մեծ մասամբ ընթելէկտոր ոյժերի արդիւնք են, նա ստեղծում էր իր կամքին հակառակ, որովհետեւ մի տեսակ օրգանական պահանջ էր զգում այդ բանին. Պօն նախազգում էր զգացածը-վերլուծածը և գիտակցում էր իմացածը—ստեղծածը: Ահա թէ ինչու Պօին կարելի է համարել բոլորովին ինքնուրոյն, ազդեցութիւնից զուրկ մի գրող, իսկ իբրեւ մարդ՝ մի առանձին, ալկօհօլիկ խառնուածքի տէր:

Տարերային զգացողութիւններ, հալիւցինացիա, սարսափ, յուսահատութիւն—ահա Պօի էութիւնը և զգացողութիւնը: «Ոգևորութեան» բովանդակներին չէր Պօն յանձնում այդ զգացմունքներին, այլ միշտ էլ՝ ընդհանրապէս՝ Պօն ինքն էր այդ զառանցողը, ինքն էր մարմնացած սարսափը, յուսահատութիւնը, և ինքն էր այդ հրէշների զոհը: Զարմանալի բան է, այս մարդը չի ճանաչում սովորական տպաւորութիւններ, նրա հերոսները սովորական սէր կամ իղձ չեն արտայայտում, այլ բոլորն կատաղի կրքեր, որոնք տանում են միշտ դէպի վաղահաս քայքայում և ոչնչացում: Սովորական թախիժ չէք գտնիլ նրա մէջ, այլ մի ծովացած, ողբերգական մելանխօլիա, որ իր խորութեամբ սարսափեցնում է մարդու:

Նայեցէք այս մարդու պատկերին և դուք որոշ ոչինչ չէք եզրակացնիլ. ալկօհօլիկի արտայայտութիւն, բայց որպիսի նուրբ դիմագծեր, որպիսի քնքոյշ թախիժ ու յուսահատութիւն աչքերի մէջ, և այս բոլորը քողարկւում է մի գաղտնի խորհրդաւորութեան տակ, որը անգործ ենք մենք ըմբռնելու: Պօն ունի մի պատմուածք, որ լոյս է տեսել իր մահից յետոյ. այդտեղ նա պատմում է իր թափառումները անդրգերեզմանային սահմաններում. Կարդում ես և չես հասկանում, արդեօք միստիֆիկացիա է սա թէ իրականութիւն՝ Պօի տեսակէտով իհարկէ: Ինչ էլ որ լինի, սակայն, սարսափում ես, երբ հեղինակի հետ զգում ես դու գերեզմանների սառն բուրմունքը և երեսիդ թափուող հողակոշտերը, այնպիսի բնական սարսափ է շնչում այդ տողերից. ասե՛նք Պօն միշտ մի անցողական դրութեան մէջ էր գտնւում, միշտ մի թափառական էր այս գերփորձական կեանքի շրջանում:

Շատ ճիշտ է նկատած, որ Պօին հետզհետէ աւելի լաւ են հասկանում յաջորդող սերունդները, որովհետեւ ներկայիս նեաւ-

դայնացած հասարակութիւնը իւրաքանչիւր տասնեակ տարուայ ընթացքում ծնում է իւր տրամադրութիւնների հարազատ թարգման Մետերլինկ, Դոստոևսկի, Նիցշէ. նրանց դաւանած սիմօլիզմը և էստէտիկան և՛ մեր դաւանանքն է: Պօն իր երկերով արդէն միանում է վերոյիշեալ պէնսադային: Որպիսի հոգեկան համապակցութիւն «Կոյրերի» հեղինակի (Մետերլինկ) և «Ագռաւի» հեղինակի մէջ: Սիմօլիզմի հիմնադիր համարուող Բոդլէրը կամ ականաւոր Մելլարմէն Պօից յետոյ միայն կարող էին «չարութեան ծաղիկներ» ստեղծագործել, երբ ծանօթանալով Պօի հետ՝ մարմնացրել էին իրենց մէջ Էդգարեան պօէզիայի փիլիսոփայական սուբստանցը:

Իր գրութեանցներում Պօն գեղեցիկ կերպով նկարագրում է այն պայքարը, որ կատարւում էր ակօօլիկի, անառակի և միւս կողմից հոգեկան կատարելութեան ձգտող հարուստ ոյժերի տէր անձնաւորութեան մէջ. գեղեցիկ է Վիլհամ Վիլսօնի վերջաբանը, երբ մարմնացած խիղճը դիմում է նրան՝ ասելով. «Դու յաղթեցիր, իսկ ես մեռնում եմ. բայց այս բոլորից սկսած դու էլ մեռար՝ մեռար աշխարհի համար, երկնքի և յոյսի համար: Իմ մէջ էիր դու ապրում, իսկ հիմա դու իմ մահուամբ տեսնում ես՝ թէ ինչպէս վերջնականապէս ինքդ քեզ սպանեցիր:

Սեղծ մարդ. Պօի կամ Դոգօլի պէս հանճարները խղճալի են դառնում, երբ անզօր են լինում իրենք ընթացք տալ սեփական հոգու պայքարին, և տառապում ու դեգերում յուսահատութեան, թախիծի ճանկերում: Դոգօլի համար ասողներ կան, որ «Нос»-ի կամ «Вид»-ի նման պատմութեանցները գրում էր իր մաղձը ցրուելու համար: Երևի Պօն էլ այդպիսի ինքնամոռացութեան միջոց էր ճանաչում իր երկերը: Ի հարկէ այսպիսի խճճուած հիւսուածք ունեցող երկերի հեղինակը ամբողջապէս կլանուելու էր իր գրութեանցներով: Մենք, սոսկ ընթերցողներս նոյն իսկ տարւում ենք Պօին կարգալիս. վերցրէք պատանեկական «Ոսկի բզէզը», վերցրէք «սպանութիւնը» և կը տեսնէք՝ ինչպիսի կարևոր մանրամասնութիւններ, վարպետօրէն իրար շաղկապուած: Այս բարդութեան կողմից մարդ յիշում է «Պօլմսի արկածները», չնայած որ վերջիններս գուրկ են գաղափարականութիւնից և չունեն առանձին գեղարուեստական արժէք:

Պօի որ գրութեանցն էլ որ վերցնես, կը գտնես մի ընդհանուր մօտիւ. սարսափ, անխուսափելի մահ, քայքայում: Բրազօլինկօի ասածի պէս Պօի պօէզիան յանդուգն է ու յանցագործ, որովհետև նա խլում է ընթերցողներին մէկի հաւատը, միւսի յոյսը. երբորդից յուսահատութեան բողբոջ է դուրս կորզում, չորբորդից

սարսափի ու ցաւի մի ճիշդ՝ Ոչ մի սրբութիւն չի թողնում, ամեն ինչ քայքայում, քանդում, ոտնատակ է տալիս: Բայց եթէ սրբութիւնները ոտնահարողին մենք նենգ սրբապիղծ ենք անուանում, այդպէս չենք անուանիլ Պօին, քանի որ նա ինքը խորապէս տանջւում ու տառապում էր այս դատարկութիւնից ու անհաւատութիւնից: Իսկ սարսափները, ինչ ծանր դնով էր նկարագրում դրանց. «Կարմիր մահուան դիմակը» կարդացողի մէջ սարսափը աճում է հետզհետէ և հասնում է սոսկումի երբ ժամացոյցը խփում է 12. մօտենում է ժանտախտի ուրուականը, պրինց Պրօսպէրօն չի ուզում յանձնուել նրան, թափահարում է սուրը, բայց իզուր, մահը անխուսափելի է, նրան էլ է ճանկում: Եթէ ուզում էք ճանաչել մահուան ու թախծի կամ մոռացութեան անխուսափելիութիւնը, կարդացէք Պօի «Ազդոււրը». ահա այդ պօէմից մի պատկեր Բարձնտի խօսքերով.

„Удались-же дух упорный! Быть хочу один всегда!

„Вынь свой жесткий ключъ из сердца моего, гдѣ скорбь-всегда!“

Կարկնւ Բորոն:

„Никогда!“

Երբէք! (Never more) այս յուսահատական կանչն է, որ շարունակ լսում է սև-ազդուից, երբ ինչպէս ինքն է գրում՝

«Երբ էր մի օր կէս գիշերուայ սև ժամերին հոգեւորանջներ փոշեպատ հատորները քրքրում էի կիսաթիւն ..

Ներկայ սխաւօղիզմի ամենափայլուն արտայայտութիւնն է «Ազդոււր» պօէման. մի քնքոյշ թախծով ու յուսահատութեամբ է ձարակում ընթերցողի սիրտը, երբ համոզւում է, որ հիասքանչ գեղեցկութեան հակադրւում է անողոք մահը, երբ մտածում է, որ ամեն ինչ վաղաժամ քայքայւում, ոչնչանում է. հէնց սկզբի տողերը տրամադրում են ընթերցողին մի վատ բան գուշակելու, երբ սև գիշերուայ խորհրդաւոր լռութիւնից յետոյ, մենաւոր սգուորդ-վանեւով իր խօլ մտքերը, իսկոյն բացում է փեղկերը

(և ահա ինչ է տեսնում)

Հին օրերի սև ժառանգը, սև-ազդոււր երկաց.

Ասես լօրդի հպարտութեամբ, և թեքի դանդաղ շարժմամբ

Անցաւ դատարկ խցիս միջով՝ դռան վերև ամրացրած

Պալլադայի գեղ կիսանդրին իրեն կայան էր ընտրած.

Այնտեղ բազմեց վեհապանծ:

Սև ազդոււր—դատարկ խցում, Պալլադայի հրաշապեղ ձիւնափայլ արձանի վրայ. ինչպիսի կօնտրաստներ... Խնչ-լաւ բան կարելի էր սպասել այս պարագաներում. Սև մարգարէի երևոյթը

միայն բաւական է, որ մարի ամեն մի յոյս և բացարձակ ժելս-
տումը տիրէ:

«Ազուաւը», իբրև սիմբոլիզմի կատարեալ տիպար, մի սքան-
չելի կողմ էլ ունի. հնչիւնների և գոյների զուգադրութեամբ, ար-
տաքին, նոյն իսկ պրօզայիկ առարկաների նկարագրութեամբ նա
տալիս է ընթերցողին հեղինակի բուռն զգացմունքները, զօրեղ
արամադրութիւնները.

Ясно помню... ожидания... поздней осени рыдания...

И в каминѣ очертанья тускло тлѣющих углей...

կամ՝

И завѣс пурпурных трепет, издавал как будто лепет

Трепет, лепет, наполнявшій темным чувством сердце мнѣ

կամ վերջապէս՝

И сидит, сидит злобѣщій ворон черный, Ворон Вѣщій,

С бюста блѣднаго Паллады не умчится

Никогда...

Այսպիսի բնատրութեամբ կտորներ կան և ուրիշ գրութեա-
նների մէջ. ահա և մի ուրիշ հատուած, որտեղ Պօն բառերի միջոցով
արտայայտում է զանգերի հնչիւնը, մերթ մեղմ ղօղանջիւնը, մերթ
ահեղ և գոռացող, մերթ կաշկանդող և կանչող, մերթ մռայլ ու
խորհրդաւոր.

Факел траурный горит,

С колокольни кто-то крикнул, кто-то громко говорит,

Кто-то черныи там стоит,

И хохочет и гремит,

И гудит, гудит, гудит.

Е колокольнѣ припадает,

Гулкій колокол качает,—

Гулкій колокол рыдает,

Сонет в воздухѣ нѣмом—

И протяжено возвѣщает о покоѣ гробовом.

Ինչպիսի երաժշտութիւն, ներդաշնակութիւն, ինչպէս զգու-
շութեամբ և տեղին են գործածած բառերը. գուցէ թարգմանու-
թիւնով չի կարելի ճիշտ գնահատել այդ կողմերը. Պօի վերաբեր-
մամբ այդ ճիշտ է, միայն յօգուտ դարձեալ Պօի. անգլիներէն իմա-
ցողները վկայում են որ Պօին չի կարելի թարգմանել. թարգմա-
նութիւնը միշտ ճապող է թւում բնագրի մօտ: Անգլիական լեզուի
ժլատ ձևերով Պօն հրաշալիքներ է արտադրել: Պօի կտրուկ, սեղմ
ոճը, առնական կորովը և որոշութիւնը միմիայն իսկականում է.

երևում: Պօն մի հսկայ նկարիչ է, որի կարող վրձինի մի քանի գծերը մի քանի գոյների միաւորութիւնը դուրս են բերում մի վսեմ պատկեր: Եւ Պօի գործերում քիչ չեն այն հոյակապ կտորները, որոնք կարգաւով զգում ես, որ գործ ունիս մի մեծ բանաստեղծի, մեծ մարգարէի և վերջապէս մի մեծ առեղծուածի հետ, որի առջև սովորական հոգեբանութեան տէր մարդիկս միայն խոնարհուել կարող ենք:

Մարգո

Կարո,

~~XXXXXXXXXX~~

Ծանօթ. Շօպէնի և Պօի մասին գրելիս օգտուել եմ Ստասովի, Սալ-կեսի-ի, ակադեմիկ Մեդերի, Բրազուենիօի, Բրիւկների աշխատութիւններէց և Բրօկհազուլի Մեծ հանրագիտարանից: